

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра філософії та соціології

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять і тематика контрольних робіт

із дисципліни

«ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ»

Харків 2024

Методичні вказівки розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціології 04 березня 2024 р., протокол № 5.

Методичні вказівки підготовлені для доповнення і розширення методичного забезпечення дисципліни «Філософія і соціологія», містять тематичний план курсу, методичні рекомендації з організації самостійної роботи здобувачів і написання контрольної роботи, плани семінарських занять, основні поняття і положення до кожної теми, перелік питань для обговорення, приклади тестів самоконтролю, список літератури.

Методичні вказівки призначені для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей заочної форми навчання.

Укладачі:

доценти І. В. Толстов,

В. О. Даніл'ян,

проф. І. Д. Загрійчук

Рецензент

доц. С. І. Нешко

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Мета і завдання навчальної дисципліни.....	5
Методичні рекомендації з організації самостійної роботи здобувачів і написання контрольної роботи.....	7
Плани семінарів із дисципліни «Філософія і соціологія».....	14
1 Філософія.....	14
Семінар 1. Філософія як світогляд, її призначення, зміст і функції в суспільстві.....	14
Семінар 2. Філософія Платона.....	16
Семінар 3. Філософія Арістотеля.....	19
Семінар 4. Німецька класична філософія. Система трансцендентального ідеалізму І. Канта.....	22
Семінар 5. «Філософія життя» і екзистенціалізм.....	24
Семінар 6. Українська філософія. Філософія Г. С. Сковороди.....	27
2 Соціологія.....	31
Семінар 7. Предмет, метод, структура та функції соціології.....	31
Семінар 8. Суспільство як складна соціокультурна система.....	33
Семінар 9. Соціальна стратифікація та соціальна мобільність.....	36
Семінар 10. Соціологія глобальних проблем сучасності.....	39
Семінар 11. Соціологія молоді.....	41
Семінар 12. Соціологія сім'ї.....	44
Запитання до контрольних робіт і заліку.....	48
Ключ до тестових питань.....	53
Список літератури.....	54

ВСТУП

У сучасному інформаційному, диджиталізованому світі основним ресурсом стає мобільний і висококваліфікований людський капітал. Людина – головний креативний рушій побудови ефективного суспільства знань і стабільного природного середовища. На перший план виходять сталість розвитку, взаємодія культурного і технологічного прогресу, а також інтелектуально-інноваційні фактори.

На локальному і глобальному ринках праці дедалі більше уваги приділяють універсальним, ціннісно-смісловим, загальнокультурним і соціальним компетенціям (soft skills) фахівців, незалежно від їхньої спеціалізації. Тому в сучасній вищій освіті першочерговим завданням є розвиток гармонійного мислення, заснованого на поєднанні внутрішньої свободи і соціальної відповідальності особистості, а також терпимості до інакомислення. Основною метою вищої освіти має бути формування фахівця-професіонала, творчої особистості, громадянина, здатного глобально гуманістично мислити і локально творчо діяти. Це можна реалізувати через залучення майбутніх фахівців до вивчення філософії та соціології.

Вивчення філософії дасть змогу їм розвинути критичне мислення і аналітичні навички, щоб по-новому подивитися на технічні проблеми в контексті ширших екзистенційних глобальних викликів. Філософське мислення допоможе створювати інновації, розуміючи їхні соціокультурні та етичні наслідки. Соціологія допоможе здобувачам зрозуміти особливості суспільних процесів, тенденції розвитку різних сфер суспільного буття і взаємодію між різними соціальними інститутами. Усе це допоможе адаптувати технічні рішення майбутніх фахівців до потреб громадськості та презентувати їх у суспільно-прийнятних формах.

Отже, дисципліна «Філософія і соціологія» сприятиме формуванню і підвищенню в майбутніх фахівців власного рівня освіченості, загального інтелектуального рівня, розширенню світогляду, вмінню мислити і спілкуватися, що дасть змогу стати неординарною та креативною особистістю. Допоможе їм опанувати філософські і соціологічні знання як доповнення до дисциплін фахового циклу, стати висококваліфікованими фахівцями, здатними розуміти і вирішувати соціальні завдання в процесі здійснення своєї професійної діяльності, а глибоке розуміння філософських і соціологічних аспектів буття сприятиме кар'єрній і професійній самореалізації.

МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою викладання навчальної дисципліни «Філософія і соціологія» є залучення здобувачів Українського державного університету залізничного транспорту до найкращих досягнень світової та української філософської культури і формування на цій основі творчого самостійного мислення, професійної та громадської позиції, розкриття системного погляду на суспільство, аналіз соціальних механізмів як складної взаємодії соціально цілого, окремого й одиничного.

Дисципліну викладають для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей заочної форми навчання. Загальна кількість годин вивчення дисципліни – 90, або три кредити ECTS.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Філософія і соціологія» має стати формування таких компетенцій:

1) *загальнокультурної і ціннісно-сислової* (формування і розширення світогляду здобувачів, розвиток самосвідомості через оволодіння загальнолюдськими цінностями, формування навичок

обґрунтування та конструктивної критики поглядів світоглядного змісту, здатність діяти соціально відповідально та свідомо);

2) **навчально-пізнавальної та інформаційної** (формування у здобувачів зацікавленості процесом спілкування як універсальною реальністю людського буття; набуття навичок ефективного спілкування; розвиток вмінь самостійного пошуку, аналізу, структурування та відбору потрібної інформації з різних джерел; здатність використовувати практичні навички, спираючись на отримані знання);

3) **комунікативної** (сприяння розвитку можливості здобувачів піднятися від рівня буденного спілкування до більш професійного, глибокого, теоретичного рівня за рахунок ознайомлення з розвитком світової та української філософської і соціологічної думки; формування толерантного ставлення до інакомислення та вміння виробляти і відстоювати власну теоретичну позицію);

4) **особистісного самовдосконалення** (сприяння розвитку у здобувачів адекватного уявлення про власні духовні властивості, підтримування мотивації з постійного самопізнання та саморозвитку);

5) **соціальної** (здатність особистості орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях, жити й ефективно працювати в суспільстві знань на основі сучасної базової методологічної, світоглядної, духовної, моральної, інформаційної культури; вміння визначати особисті ролі в суспільстві та здійснювати соціальну мобільність);

6) **ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції** (мати навички з управління комплексними діями або проектами при вирішенні складних проблем із професійної діяльності в транспортній галузі вибраної спеціалізації та бути відповідальним за ухвалення рішень у непередбачуваних умовах, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких проявів недоброчесності).

Підготовка та робота на семінарських заняттях із дисципліни «Філософія і соціологія» є важливою складовою досягнення окреслених задач. Плани семінарських занять, які містять методичні вказівки для самостійної роботи здобувачів у процесі навчання, зміст основних понять курсу, питання для обговорення, теми контрольних робіт, рекомендована література за темами курсу покликані доповнити методичне забезпечення дисципліни і допомогти зробити самостійну навчальну діяльність здобувачів більш організованою і структурованою.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ І НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Важливою умовою якісного засвоєння змісту навчальної дисципліни, набуття необхідних компетентностей є самостійна робота здобувачів. І філософія, і соціологія є науками, опанування основ яких передбачає формування власних уявлень і переконань стосовно положень, теорій, підходів, які розвивають науковці в сучасних дослідженнях.

Навчальним курсом «Філософія і соціологія» передбачені такі форми самостійної роботи здобувачів:

- самостійна робота під час аудиторних занять – виступи, доповіді, участь в обговореннях, ведення конспекту лекції, участь в усних і письмових опитуваннях, підведення підсумків, формулювання висновків, написання текстів;

- самостійна робота в позааудиторний час – підготовка до семінарів (підготовка виступів, доповідей), виконання самостійних завдань, підготовка і написання есе та контрольної роботи; підготовка до тестування, заліку.

Методичні рекомендації зі складання конспекту лекцій

Ведення та складання конспекту лекцій є важливою складовою самостійної роботи здобувачів, особливо в умовах дистанційного навчання. Для успішного конспектування важливо не поспішати щось записувати одразу після першого читання, а вносити до конспекту лише важливе, виділяти головне, прибираючи другорядне. У конспекті (від лат. *Conspectus* – огляд) мають бути відображені основні принципові положення матеріалу, поняття, теорії, концепції, персоналії, правила, цитати, схеми тощо. Послідовність дій має бути приблизно такою:

- записати назву теми, план, рекомендовану літературу;
- попередньо швидко переглянути зміст усієї теми (для усвідомлення її змісту, значущості для себе);
- вдруге прочитати повільно, зосереджуючись і підкреслюючи головні моменти;
- визначити головні ідеї, ключові положення;
- стисло записати матеріал теми.

Конспект не треба складати лише із суцільного тексту. Особливо важливі думки, яскраві приклади можна виділити кольоровим підкресленням, нотатками на полях за допомогою спеціальних позначок, які допоможуть краще орієнтуватись у конспекті, знайти необхідний момент. Законспектовані записи можуть чергуватися з дослівним цитуванням найбільш важливих визначень і положень.

Підготовка до семінару. Метою семінарського заняття є можливість повнішого та глибшого засвоєння теоретично важливих і значущих положень дисципліни, сприяння кращому осмисленню проблем повсякденності, уміння доводити останні до їхнього теоретичного рівня. Належному засвоєнню матеріалу курсу сприятиме ретельна підготовка до занять, у процесі якої здобувачі повинні звертатися не тільки до конспекту лекцій і підручника, а і рекомендованої викладачем літератури та інтернет-

сайтів. Підготовка усних доповідей і контрольних робіт допоможе розширити знання здобувачів, забезпечить дискусійність і змістове навантаження занять.

Методичні рекомендації з оформлення контрольної роботи

Контрольна робота – вид самостійної роботи здобувачів з систематизованого письмового викладення матеріалу за вибраною темою на основі критичного огляду спеціально підібраної літератури та/або самостійно проведеного дослідження. У курсі передбачені дві контрольні роботи: одна з розділу філософії, а друга з розділу соціології. Завдання на контрольні роботи вибирають зі списку запитань до відповідного розділу за останньою цифрою шифру залікової книжки або порядковим номером здобувача в журналі групи (якщо остання цифра шифру 1, то відповідно беруть три запитання з розділу філософія – 1, 11, 21 – і такі самі запитання з розділу соціологія. Контрольну роботу виконують на аркушах паперу формату А4. Обсяг роботи має складати 10 аркушів формату А4 включаючи титульний аркуш і зміст (шрифт Times New Roman – 14, інтервал – 1,5, усі відступи – 20 мм). Мова роботи – українська.

Структурними складовими контрольної роботи є титульний аркуш, зміст (з усіма структурними елементами контрольної роботи і зазначенням відповідних сторінок), вступ, основна частина (питання, які обрав студент зі списку відповідного розділу), висновки, список використаної літератури.

На титульному аркуші вказують назву університету (Український державний університет залізничного транспорту); назву кафедри, де викладають дисципліну (кафедра філософії та соціології); вид роботи (контрольна робота); назву дисципліни, з якої виконано роботу («Філософія і соціологія»); дані про здобувача, який виконав роботу (прізвище, ім'я, по батькові, група, шифр залікової книжки); прізвище, науковий ступінь, звання та посаду викладача, який має перевірити роботу; місто і рік виконання роботи.

Зміст має містити всі структурні елементи контрольної роботи з зазначенням відповідних сторінок. Нумерація сторінок починається зі вступу, але враховує титульний аркуш і зміст. Сторінки нумерують арабськими цифрами, розміщеними у верхньому правому куті сторінки. Усі розділи контрольної роботи завдання починають із нової сторінки.

Заголовки окремих питань пишуть прописними літерами починаючи з абзацного відступу. Крапку наприкінці заголовка не ставлять. Після заголовка пропускають один рядок і починають писати текст відповіді на запитання з абзацного відступу.

Вступ є частиною контрольної роботи, у якій обґрунтовують актуальність теми, її значущість.

Основна частина контрольної роботи – це викладення самостійно виконаного дослідження з аналізу опрацьованих літературних джерел. У розділах основної частини подають огляд наукової літератури за темою; опис виділених теоретичних положень, результатів емпіричних досліджень; узагальнення і висновки проведеного дослідження.

У висновках роботи оцінюють досягнутий результат, стисло викладають основні результати, шляхи їх використання.

Список використаних джерел є важливою складовою контрольної роботи. Він розміщений після висновків і може бути організований одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування) або в алфавітному порядку. До списку літератури включені всі публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, на які є посилання в роботі. Усі джерела мають бути лише україномовними або викладені мовами країн ЄС. Літературу іноземними мовами наводять наприкінці списку використаної літератури. Відомості про джерела, включені до списку, подають згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 з обов'язковим наведенням назв праць. Список використаної літератури має включати не більше п'яти і не

менше трьох літературних джерел. Крім паперових видань, обов'язковим є також використання електронних та Інтернет-ресурсів.

За правилами оформлення літературних посилань у контрольній роботі відомості про використане першоджерело (бібліографічне посилання) подають після цитати у квадратних дужках: спочатку вказують номер джерела зі списку використаної літератури, а потім через кому – сторінку (сторінки) у тексті оригіналу, наприклад [2, 145]; [4, 38 - 40].

Контрольні роботи також передбачають публічний захист на семінарському занятті, який триває 3-5 хв. Для того щоб підготуватися до захисту, необхідно скласти невеличкі тези роботи на основі викладеного в неї матеріалу і зробити стислу доповідь.

Доповідь є формою усної відповіді, і саме цим визначені її особливості. Зміст доповіді умовно поділяють на три частини: вступ, основна частина, висновки. На відміну від контрольної роботи, доповідь потрібно складати мовою, придатною для усного повідомлення, тобто більш простою, образною. У доповіді слід надати перевагу простим, стислим реченням. Залежно від рівня власної готовності до вільного оперування усною доповіддю можна спиратись або на повний конспект доповіді, або на її тези (основні положення, викладені в певній послідовності).

Методичні рекомендації з написання тез

При складанні тез (доповіді, контрольної роботи) важливо дотримуватися такої послідовності у викладенні матеріалу:

- стислий вступ із зазначеною актуальністю питання;
- цілі і завдання дослідження, використані методи;
- літературний огляд відомих теорій і підходів;
- прогнози щодо можливого розвитку ідей, вирішення завдань;
- висновки, оцінювання результатів.

Загальний обсяг тез зазвичай не більше як дві-три сторінки. Правильно складені тези до матеріалу свідчать про достатньо високий

рівень підготовленості здобувача, розуміння ним теми, володіння матеріалом і методами самостійної роботи з ним.

Підготовка до тестування, заліку з курсу «Філософія і соціологія» передбачає повторення раніше пройденого матеріалу з метою його систематизації і цілісного засвоєння. Доречним при цьому буде звернення до джерел, у яких відповідний матеріал викладений у систематизованій формі (підручники, посібники, методичні рекомендації тощо); перевірка своїх знань за допомогою відповідей на запитання для самоперевірки, наведених у методичних вказівках.

Принципи формування оцінки

Щоб отримати залік із дисципліни «Філософія і соціологія», потрібно виконати деякі види активності: по-перше, підготувати одну доповідь на семінар із будь-якої теми. Цей вид активності оцінюють до 10 балів; по-друге, підготувати і захистити дві контрольні роботи (одна з розділу «Філософія», друга – «Соціологія»). Кожну роботу оцінюють по 20 балів (у сумі 40 балів); по-третє, пройти залікове тестування в Moodle, яке складається з п'ятдесяти тестових питань, оцінюють максимально 50 балів.

Отже, сумарно здобувач може отримати 100 балів (максимум), виконавши всі три види активності.

Згідно з Положенням про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу використовують 100-бальну шкалу оцінювання. При заповненні заліково-екзаменаційної відомості та залікової книжки (індивідуального навчального плану) здобувача, оцінку, виставлену за 100-бальною шкалою, слід перевести до національної шкали (5, 4, 3,) і шкали ECTS.

Визначення назви за державною шкалою (оцінка)	Визначення назви за шкалою ECTS	За 100-бальною шкалою	ECTS оцінка
ВІДМІННО – 5	Відмінно – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	90-100	Зарах
ДОБРЕ – 4	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками	82-89	Зарах
	Добре – загалом правильна робота з певною кількістю грубих помилок	75-81	Зарах
ЗАДОВІЛЬНО – 3	Задовільно – непогано, але зі значною кількістю недоліків	69-74	Зарах
	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії	60-68	Зарах
НЕЗАДОВІЛЬНО – 2	Незадовільно – потрібно попрацювати, перед тим як отримати залік або екзамен (без повторного вивчення модуля)	35-59	Не зарах
	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота (повторне вивчення модуля)	<35	Не зарах

ПЛАНІ СЕМІНАРІВ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ І СОЦІОЛОГІЯ»

1 ФІЛОСОФІЯ

Семінар 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК СВІТОГЛЯД, ЇЇ ПРИЗНАЧЕННЯ, ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

Слово «філософія» грецького походження (phileo – любов і sophia – мудрість) і в перекладі означає «любов до мудрості». Будь-яка філософія є світоглядом. Іншими словами, філософія – це світогляд на його теоретичному рівні. Узагалі ж філософію можна подати як рефлексуючий, мислячий світогляд.

Предметом філософії є не світ сам по собі, не людина сама по собі, а відносини «людина – світ». Саме через ці поняття людина усвідомлює своє призначення у світі та формує свій світогляд [7, с. 11].

Світогляд – це система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу. У рамках філософського світогляду людина розвиває притаманну їй здатність до самоусвідомлення, свідомого регулювання власних думок, почуттів, вольових рухів, тобто рефлексії (унікальної здатності людської свідомості у процесі сприйняття дійсності сприймати і себе саму).

Виділяють такі функції світогляду: тлумачення, розуміння світу, оцінювальну (аксіологічну) і праксеологічну. Залежно від специфіки формування та функціонування розрізняють буденний, міфологічний, релігійний і філософський світогляди [4, с. 8].

До структури філософії входять такі філософські дисципліни: онтологія, гносеологія, антропологія, аксіологія, соціальна філософія, етика, естетика, логіка, герменевтика, історія філософії, філософія права та ін.

Філософія виконує кілька основних функцій у суспільстві: світоглядну, пізнавальну, методологічну та практичну. Світоглядна функція узагальнює уявлення людей про світ і допомагає усвідомити цілі та сенс життя. Пізнавальна функція формує знання про світ і людину, а також вивчає проблеми людської духовності та культурних аспектів. Методологічна функція забезпечує філософські основи для наукового пізнання, сприяючи ефективному використанню наукових методів. Практична функція спрямована на поліпшення добробуту людей і трансформацію навколишнього світу [7, с. 16].

План семінарського заняття

- 1 Світогляд і його значення в житті людини.
- 2 Історичні типи світогляду.
- 3 Особливості філософського світогляду.
- 4 Структура філософії як науки.
- 5 Суспільне призначення філософії (функції філософії).

Тестові запитання до семінару

- 1 Що означає слово «філософія» в перекладі з грецької:
 - a) любов до знань;
 - b) любов до мудрості;
 - c) знання про світ;
 - d) розуміння світу?
- 2 Що є предметом філософії:
 - a) людина сама по собі;
 - b) світ сам по собі;
 - c) відносини «людина – світ»;
 - d) розуміння світу?

3 Яка з наведених функцій не є функцією світогляду:

- a) тлумачення світу;
- b) оцінювальна (аксіологічна);
- c) методологічна;
- d) праксеологічна?

4 Який світогляд характеризується здатністю до рефлексії:

- a) буденний світогляд;
- b) міфологічний світогляд;
- c) релігійний світогляд;
- d) філософський світогляд?

5 Яка функція філософії спрямована на поліпшення добробуту людей:

- a) світоглядна;
- b) пізнавальна;
- c) методологічна;
- d) практична?

Семінар 2. ФІЛОСОФІЯ ПЛАТОНА

Платон (427-347 роки до нашої ери) – давньогрецький мислитель, засновник філософської школи, яка відома як Академія Платона, один із основоположників ідеалізму як філософського напрямку. Він поділив реальність на два світи: світ чуттєвих матеріальних речей і світ духовних сутностей – ідей. Платон обґрунтовує первинність світу ідей як першопричину істинного буття. Незмінний і нерухомий світ ідей він протиставляє мінливому світу чуттєвих матеріальних речей. Ідеям він підпорядковує і з них виводить усю нашу реальність [7, с. 24]. Платонівська ідея – це, власне, об'єктивоване загальне поняття. У його філософії воно

ніби вийняте із людського розуму і набуває статусу об'єкта, який існує самостійно і незалежно як від об'єктів матеріального світу, так і розуму людини. Такі ідеї створюють особливий ідеальний світ, що існує сам по собі. Кожна річ цього світу має свою ідею. Ідеї існують не лише для речей, але і для відносин, станів, властивостей тощо.

Щодо співвідношення світу ідей і світу речей, то Платон виділяє три їхні форми: наслідування, присутності і причетності. Усі речі виникають та існують як те, що наслідує ідеї, імітує їх. Речі прагнуть до ідеї як до свого ідеального зразка. Це можливо завдяки світовій душі, яка є джерелом руху і життя. Крім світової душі, Платон стверджує про існування і індивідуальних душ. Їхня кількість велика, але обмежена. Індивідуальні душі за своєю природою тотожні світовій, але їхня якість значно нижча від світової.

Душа у Платона також є інструментом пізнання. Вселяючись у тіло, душа забуває все те, що знала раніше. Відповідно, якщо душа знала, але забула, то пізнання в такому випадку є нічим іншим, як пригадуванням (анамнезис).

У філософії Платона важливими є його етико-політичні погляди. Філософ був прихильником аристократичної форми правління, яка має складатись із трьох станів: правителів, воїнів і землеробів і ремісників. Він дбав про добробут держави в цілому, наставляючи учнів, що людина не може бути морально досконалою в неправильно організованій державі. При цьому пріоритет він надавав цілому, державі, а не індивіду [4, с. 52]. Платон виділяє сім основних форм державного правління: 1) аристократію; 2) аристократичну республіку; 3) монархію; 4) тимократію; 5) олігархію; 6) демократію; 7) тиранію.

План семінарського заняття

- 1 Особливості ідеалізму Платона.
- 2 Співвідношення світу ідей і світу речей у Платона.

- 3 Теорія пізнання Платона.
- 4 Платонова теорія держави.
- 5 Основні форми державного правління та їхні особливості.

Тестові запитання до семінару

1 Представником якого філософського напрямку був Платон:

- a) матеріалізм;
- b) ідеалізм;
- c) емпіризм;
- d) суб'єктивізм?

2 На які два світи Платон поділяє реальність:

- a) світ тварин і рослин;
- b) світ ідей і світ речей;
- c) світ людей і світ богів;
- d) світ світла і світ тіні?

3 Що, за Платоном, є джерелом руху і життя:

- a) світова душа;
- b) індивідуальна душа;
- c) фізична матерія;
- d) боги Олімпу?

4 Як Платон трактує процес пізнання:

- a) науковий експеримент;
- b) процес навчання від учителя до учня;
- c) пригадування душі того, що вона знала раніше;
- d) дар від богів?

5 Скільки основних форм державного правління виділяє Платон:

- a) три;
- b) п'ять;
- c) сім;
- d) дев'ять?

Семінар 3. ФІЛОСОФІЯ АРИСТОТЕЛЯ

Арістотель (384-322 роки до нашої ери) – видатний давньогрецький філософ, учень і одночасно найбільший опонент Платона. Заснував свою філософську школу, яка отримала назву Лікей. Арістотель, на відміну від Платона, заперечував самостійне існування світу ідей, відірваного від світу матеріальних речей. У змісті «ідей» нема нічого, чим би вони відрізнялися від відповідних їм чуттєвих речей. Існують лише окремі матеріальні речі – індивідууми. Арістотель виявив чотири причини, які роблять можливим існування матеріальних речей: матеріальну, формальну, діючу та цільову [7, с. 31].

Оскільки сутністю речі є форма, то вона є її реальністю, тоді як матерія є лише можливістю речі. Але можливість – це, власне, категорія, у якій стверджують про існування того, чого нема і що не існує. Звідси матерія – це ніщо, але воно є таким ніщо, яке все ж таки є чимось. Але річ є дійсною тоді, коли форма проявлена в матерії, тобто вона наявна. Категорії «можливість» і «реальність» дають змогу зрозуміти відносини матерії і форми в русі. Звідки виникає рух? Яка сила примушує форму рухатися? Так виникли поняття «форма форм», «першодвигун», «бог», «благо», «ентелехія».

Душа для Арістотеля є сполучною ланкою між матерією та формою. Вона складається з трьох частин: рослинної, тваринної та розумної. Людина є носієм усіх трьох частин душ, а тому вона може здійснювати пізнання.

Логіка Арістотеля – це вчення про форми мислення, до яких належать категорії, судження та силогізми. Також Арістотель відкрив закони мислення: закон тотожності, закон (заборони) суперечності та закон виключеного третього.

Етика Арістотеля належить до практичних наук, оскільки вона є наукою про діяльність, пов'язану з вільним вибором між практичними чеснотами та діаноетичними. У цілому етичні чесноти Арістотель визначає як «середину двох пороків».

Арістотель розрізняє форми державного устрою: три правильних – монархія, аристократія і політія, і три неправильних – тиранія, олігархія і демократія. Держава ґрунтується на приватній власності її громадян. Власність має бути поміркованою, нею мають володіти більшість громадян, тобто йдеться про «середній клас», який має бути основою правильної форми державного устрою.

План семінарського заняття

- 1 Діалектика матерії і форми у філософії Арістотеля.
- 2 Вчення про душу та гносеологія.
- 3 Логіка Арістотеля.
- 4 Етика Арістотеля.
- 5 Соціально-політичні погляди Арістотеля.

Тестові запитання до семінару

1 Яке філософське поняття заперечував Арістотель, на відміну від Платона:

- a) існування матеріального світу;
- b) існування світу ідей, відірваного від світу матеріальних речей;
- c) існування душі;
- d) існування форми як сутності речі?

2 Скільки причин, за Арістотелем, роблять можливим існування матеріальних речей:

- a) дві;
- b) три;
- c) чотири;
- d) п'ять?

3 Які частини складають душу, за Арістотелем:

- a) тваринна, людська та божественна;
- b) рослинна, тваринна та розумна;
- c) фізична, духовна та ментальна;
- d) матеріальна, формальна та цільова?

4 Які закони мислення відкрив Арістотель:

- a) закон причинності, закон пропорційності, закон логічної несуперечності;
- b) закон тотожності, закон суперечності, закон виключеного третього;
- c) закон рівності, закон відносності, закон суб'єктивної істини;
- d) закон єдності, закон подвійності, закон зворотності?

5 Які форми державного устрою Арістотель відносить до правильних:

- a) тиранію, олігархію, демократію;
- b) аристократію, монархію, політію;
- c) демократію, тимократію, тиранію;
- d) олігархію, політію, демократію?

Семінар 4. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ. СИСТЕМА ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОГО ІДЕАЛІЗМУ І. КАНТА

Поняття «німецька класична філософія» означає етап у розвитку новоєвропейської філософської думки другої половини XVIII – першої половини XIX століття (учення Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Феєрбаха, які вважали, що філософія покликана критично самопізнати людську життєдіяльність, зробили предметом спеціального філософського дослідження людську історію і людську сутність [7, с. 61]).

Класична німецька філософія бере свій початок від Іммануїла Канта, у розвитку філософських поглядів якого виділяють два періоди: ранній, або докритичний, і критичний. Важливими проблемами докритичного періоду були проблеми буття і природознавства. Основними проблемами критичного періоду були проблеми пізнання, моралі та естетики. Саме в цей період він створив свою філософську систему, що отримала назву «критична філософія», «критицизм», а також «трансцендентальний ідеалізм». Цю систему Кант розкрив насамперед у таких творах, як «Критика чистого розуму» (учення про пізнання), «Критика практичного розуму» (етика), «Критика здатності судження» (естетика і вчення про доцільність у природі).

В основі теорії пізнання Канта лежить ідея агностицизму – неможливості пізнання навколишнього світу. Перш ніж пізнавати світ, вважає Кант, потрібно пізнати своє пізнання, встановити його межі і можливості. Кант вважає, що людський розум пізнає не «речі в собі», а явища речей, результат їхньої дії на органи чуття людини. «Речі в собі» стають явищем завдяки апріорним формам споглядання (простір-час) і апріорним формам мислення (якість, кількість, причинність, реальність тощо, тобто таким формам, які мають позадосвідне походження). Наступна сходинка пізнання – це розум, який, за Кантом, завершує мислення, і при цьому, не створюючи нічого нового, він заплутується в невирішених

протириччях – «антиноміях» чистого розуму. Кант вважає, що таких антиномій чотири, але вирішити їх неможливо, оскільки кожна з тез, що складають антиномії, можна однаково логічно довести або спростувати.

Відомий Кант і як творець учення про надісторичну, незалежну від умов життя, загальну для всіх людей мораль. Він створив учення про так званий категоричний імператив (закон, повеління), що існує у свідомості людей як Вічний ідеал поведінки. Наявність такого імперативу дає людині свободу і, крім того, у сукупності створює всезагальний моральний закон для суспільства. А у своїй естетичній теорії Кант розвиває ідею загальної доцільності.

План семінарського заняття

- 1 Історичні умови виникнення німецької класичної філософії.
- 2 Докритичний період у творчості І. Канта.
- 3 Основні ідеї теорії пізнання І. Канта.
- 4 Етика І. Канта. Вчення про категоричний імператив.
- 5 Естетика І. Канта.

Тестові запитання до семінару

- 1 Що означає термін «німецька класична філософія»:
 - a) філософський рух XVIII століття у Франції;
 - b) етап розвитку європейської філософії, представлений ученнями Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Феєрбаха;
 - c) учення про природознавство і математику в Німеччині;
 - d) теорія пізнання і науки в Німеччині XIX століття?

- 2 З якого філософа бере початок класична німецька філософія:
 - a) Фрідріх Шеллінг;
 - b) Йоганн Фіхте;

- c) Іммануїл Кант;
- d) Георг Гегель?

3 Які основні проблеми досліджував Кант у своєму критичному періоді:

- a) проблеми буття і природознавства;
- b) проблеми мистецтва та релігії;
- c) проблеми пізнання, моралі та естетики;
- d) проблеми суспільства та політики?

4 Що таке категоричний імператив, за Кантом:

- a) закон природи, що керує всесвітом;
- b) вічний ідеал поведінки, загальний для всіх людей моральний закон;
- c) принцип, що визначає фізичні закони;
- d) математична формула, що описує рух планет?

5 Яка ідея лежить в основі теорії пізнання Канта:

- a) ідея абсолютної істини;
- b) ідея неможливості пізнання навколишнього світу (агностицизм);
- c) ідея безмежного пізнання людського розуму;
- d) ідея залежності знання від досвіду?

Семінар 5. «ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ» І ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ

Філософія життя (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та ін.) – це філософський напрям, який розглядає все суще як форму прояву життя, як деяку реальність, що не є тотожною ні духу, ні матерії, яку можна досягнути тільки інтуїтивно.

Філософія А. Шопенгауера – суб'єктивно-ідеалістичний волюнтаризм. Борючись із раціоналізмом, філософ протиставляє йому волю. Головний філософський твір Шопенгауера – «Світ як воля й уявлення», де розвинуто думку про те, що людина має тіло, а тіло дається суб'єкту пізнання не тільки як уявлення, а і як воля. Кожен акт її волі є одночасно рухом її тіла. Рухи тіла – це об'єктивовані акти волі, а саме тіло є об'єктивністю волі. Цю ситуацію Шопенгауер поширив на всю реальність поза людиною. Він перетворив волю на першооснову всього світу. Воля – це абсолютно вільне хотіння, яке не має ні причин, ні підстав; її неможливо контролювати [7, с. 79].

Якщо в А. Шопенгауера світ є уявленням і волею, то у Фрідріха Ніцше, який є основоположником «філософії життя» – становленням і волею до влади. Власну філософську концепцію він виклав у творах «Так говорив Заратустра», «По той бік добра і зла», «Генеалогія моралі», «Антихрист», «Сутінки кумирів», «Воля до влади», де центральне місце посідають поняття «воля до влади», «надлюдина», «вічне повернення», «нігілізм».

Екзистенціалізм виник на початку ХХ століття в Німеччині, Франції, набувши великого впливу в усьому світі, особливо серед інтелігенції. Виникнення екзистенціалізму засвідчила поява у 1927 році книги М. Гайдеггера «Буття і час» [1, с. 82]. Основною категорією екзистенціалізму є категорія існування, або екзистенція, ототожнена з суб'єктивними переживаннями людини, оголошена первинною відносно буття, а буття суспільства в цілому заперечено. Дійсність – це внутрішній світ. Екзистенція не може бути пізнана, зрозуміла, пояснена. Вона ірраціональна в людському Я, внаслідок чого людина є конкретною і неповторною особистістю. Екзистенціалізм протиставляє людині суспільство як щось чуже, вороже, абсурдне, що руйнує внутрішній світ індивіда, його свободу. Жити як усі – означає втрачати свою індивідуальність, свободу. Звідси пафос конформізму, заклик до бунту в

А. Камю та Ж.-П. Сартра. Крайній індивідуалізм неминуче призводить до розчарування, асоціальності. Екзистенціалісти не визначають ніяких загальних принципів моралі, вони вважають, що кожна людина сама вирішує, що слід вважати моральним чи аморальним.

План семінарського заняття

- 1 Етичне вчення А. Шопенгауера.
- 2 Етика Ф. Ніцше. Вчення про «надлюдину».
- 3 Проблема сущого і буття у філософії М. Гайдеггера.
- 4 Теорія емоцій Ж.-П. Сартра.
- 5 Вчення А. Камю про абсурд.

Тестові запитання до семінару

1 Який філософський напрям розглядає все суще як форму прояву життя, що не є тотожною ні духу, ні матерії:

- a) раціоналізм;
- b) ідеалізм;
- c) філософія життя;
- d) матеріалізм?

2 Що, за Шопенгауером, є першоосновою всього світу:

- a) розум;
- b) матерія;
- c) воля;
- d) свідомість?

3 Яке центральне поняття входить до філософської концепції Фрідріха Ніцше:

- a) воля до влади;

- b) воля до життя;
- c) свобода волі;
- d) воля до щастя?

4 Що є основною категорією екзистенціалізму:

- a) свідомість;
- b) екзистенція;
- c) буття;
- d) суспільство?

5 Яке ставлення екзистенціалістів до суспільства:

- a) вони вважають суспільство основою моралі;
- b) вважають суспільство ворожим, абсурдним і руйнівним для внутрішнього світу людини;
- c) вважають суспільство необхідним для самореалізації людини;
- d) вважають суспільство ідеальним взірцем для життя?

Семінар 6. УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОСОФІЯ Г. С. СКОВОРОДИ

Філософія в Україні розвивалася як невід’ємна частина історичної свідомості нашого народу, відображувала процеси, що відбувалися в суспільному житті нації. Як особлива форма самоусвідомлення національної культури, філософія в Україні існувала в тісному взаємозв’язку з суспільно-громадською, політичною, науковою, художньою та релігійною думкою.

Бурхливий розквіт філософії в Україні пов’язаний із заснуванням Києво-Могилянської академії, де філософія була виокремлена в самостійну дисципліну. Серед діячів академії XVII-XVIII століття провідне місце в

розвитку філософської думки посідали І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович та ін.

Видатним діячем в історії філософської думки України є Григорій Савич Сковорода (1722-1794). Вихованець Києво-Могилянської академії, оригінальний мислитель, його вважають засновником вітчизняної класичної філософії. До основних творів Сковороди належать діалоги «Наркіс», «Асхань», «Кільце», «Алфавіт», «Потоп зміїний». Саме в них найважливіші риси української світоглядної ментальності – антеїзм, екзистенціальність, кордоцентризм, прагнення свободи індивіда – набули зрілої, класичної форми виявлення [7, с. 91].

Центром людини як емоційно-вольової істоти, за Сковородою, є серце, а найвище щастя мислитель вбачав у досягненні глибин власного серця, яке відкривало людині шлях до самовдосконалення. Разом із тим необхідною передумовою на шляху людини до щастя є, на думку Сковороди, дотримання нею принципу спорідненості праці, за яким людина має обрати собі заняття і життєвий шлях, що, з одного боку, є нешкідливим для суспільства, а з іншого – дає їй внутрішнє задоволення і душевний спокій, веселість духу тощо.

До основних принципів філософування Сковороди слід віднести концепцію «двох натур», за якою весь світ, усе існуюче має дві натури: зовнішню, видиму, і внутрішню, невидиму; іншими словами, усе існуюче складається з матеріального та ідеального, мінливого і вічного. Одна натура видима, друга невидима. Разом із ученням про дві натури Сковорода розробляє вчення про три світи. Усе суще Сковорода поділяв на три гармонійно взаємопов'язані світи: макрокосм, мікркосм і символічний світ (світ символів, або Біблія). Перший світ (макркосм) є природним світом відчутних, видимих речей і явищ, які насправді є тільки тінню невидимої натури – Бога. Головну увагу Сковорода приділяє малому світу – людині (мікркосму), який теж складається з видимої та невидимої натури. За

Сковородою, мікрокосм (людина) знаходиться в гармонійній взаємодії з макрокосмом і відтворює в собі його особливості, а тому людина є центром, у якому сходяться всі проблеми життя, діяльності, пізнання. Звідси і сократівська вимога до людини «пізнати себе». Саме в самопізнанні Сковорода вбачав ключ до розкриття таємниць світу і самої людини [7, с. 93].

План семінарського заняття

- 1 Професійна філософія Києво-Могилянської академії.
- 2 Учення Г. Сковороди про дві натури і три світи.
- 3 Роль серця в житті людини, за Г. Сковородою.
- 4 Концепція «спорідненої праці» у філософії Г. Сковороди.
- 5 Г. Сковорода про «нерівну рівність» і людське «щастя».

Тестові запитання до семінару

- 1 Яке місце займала філософія в Україні в історичному контексті:
 - a) розвивалася ізольовано від суспільно-громадської думки;
 - b) розвивалася як частина історичної свідомості народу;
 - c) завжди була підпорядкована політичній думці;
 - d) розвивалася виключно як релігійна дисципліна?

- 2 З яким навчальним закладом пов'язаний розквіт філософії в Україні:
 - a) Острозька академія;
 - b) Львівський університет;
 - c) Києво-Могилянська академія;
 - d) Харківський університет?

- 3 Яке місце займав Григорій Сковорода в історії української філософії:
 - a) був першим ректором Києво-Могилянської академії;

- b) є засновником вітчизняної класичної філософії;
- c) розробив першу українську наукову енциклопедію;
- d) був відомим релігійним діячем?

4 Який принцип, за Сковородою, є необхідною передумовою для досягнення щастя:

- a) вибір заняття, що приносить внутрішнє задоволення;
- b) відмова від матеріальних благ;
- c) повне підпорядкування релігійним догмам;
- d) пошук абсолютної істини через науку?

5 Що, за Сковородою, є головною вимогою для пізнання світу і самої людини:

- a) пізнати себе;
- b) досягти багатства;
- c) відмовитися від суспільного життя;
- d) осягнути наукову істину?

2 СОЦІОЛОГІЯ

Семінар 7. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ СОЦІОЛОГІЇ

Соціологія (від латинського слова *societas* – суспільство і грецького *logos* – наука) – буквально в перекладі як «наука про суспільство». Цей термін запровадив у середині XIX століття французький філософ Огюст Конт. Соціологія – це універсальна, всезагальна наука про суспільство, що вивчає суспільство як цілісний організм в усіх взаємопов’язаних структурах і сферах. Об’єктом соціології є суспільство (і глобальне світове співтовариство, і національне співтовариство), соціальні спільноти (класи, конфесії, професійні, вікові групи тощо), людина як творець соціальних спільнот і суб’єкт соціальних процесів; соціальні інститути та ін. Виділяють дві предметних зони соціології: макросоціологію та мікросоціологію [8, с. 8].

У рамках теоретичної соціології виокремлюють загальну соціологічну теорію, спеціальні соціологічні теорії та галузеві соціологічні теорії.

У соціологічних дослідженнях розрізняють методи теоретичні та емпіричні (практичні). До теоретичних методів можна віднести абстрагування, системно-структурний, порівняльний (компаративний), типологічний. До емпіричних – опитування (анкетування, інтерв’ю), спостереження (включне та невключне), аналіз документів (кількісний, якісний), експеримент та ін. Завдяки цим методам соціологи можуть систематично аналізувати і розуміти соціальний світ і явища, які в ньому виникають.

До функцій соціології належать такі: теоретико-пізнавальна, описово-інформаційна, прогностична, соціального планування, світоглядна [7, с. 103].

Соціологія не є єдиною наукою про суспільство і людину в ньому. Крім соціології, суспільство є об'єктом вивчення економіки, політології, історії, філософії, правознавства, етики, етнографії, демографії тощо. На відміну від більшості наук, що вивчають окремі підструктури суспільства, окремі види відносин, соціологія вивчає суспільство як цілісність, як цілісний функціонуючий соціальний організм.

План семінарського заняття

- 1 Об'єкт і предмет соціології.
- 2 Структура соціологічної системи знання.
- 3 Методи соціології для дослідження суспільства.
- 4 Функції соціології.
- 5 Місце соціології серед інших наук про суспільство.

Тестові запитання до семінару

- 1 Що вивчає соціологія як наука:
 - a) економічні відносини між країнами;
 - b) суспільство як цілісний організм;
 - c) виключно політичні структури;
 - d) історичний розвиток націй?

- 2 Хто запровадив термін «соціологія»:
 - a) Макс Вебер;
 - b) Еміль Дюркгейм;
 - c) Огюст Конт;
 - d) Карл Маркс?

- 3 Який із методів належить до емпіричних методів у соціології:
 - a) абстрагування;

- b) системно-структурний;
- c) анкетування;
- d) типологічний?

4 Які дві предметні зони виділяють у соціології:

- a) макросоціологія та мікросоціологія;
- b) соціальна філософія та економічна соціологія;
- c) політологія та історія;
- d) демографія та етнографія?

5 Яка з функцій НЕ належить до функцій соціології:

- a) прогностична функція;
- b) функція соціального планування;
- c) лікувальна функція;
- d) теоретико-пізнавальна функція?

Семінар 8. СУСПІЛЬСТВО ЯК СКЛАДНА СОЦІОКУЛЬТУРНА СИСТЕМА

У широкому соціологічному розумінні суспільство – це світове співтовариство або світова система, що містить усі форми взаємодій людей на планеті (глобальне суспільство). У вузькому – це певна спільнота людей, яка протягом тривалого історичного періоду мешкає на одній і тій самій території, створила власну культуру та політичну систему управління. У такому розумінні поняття «суспільство» може збігатись із такими поняттями, як «країна», «культура» та «національна держава» [8, с. 51].

Як соціокультурну систему, суспільство характеризують структурно-функціональною цілісністю, тривалістю, рівновагою, відкритістю, динамізмом, самоорганізацією, самовідтворенням, еволюцією. Воно

складається з взаємозалежних підсистем: 1) економічна сфера (фірми, банки, ринки, товари, гроші, фабрики); 2) політична сфера (забезпечення соціального ладу в суспільстві); 3) духовна сфера (культура, наука, релігія, філософія, освіта); 4) соціальна сфера – сукупність організацій та установ, які відповідають за добробут населення (магазини, транспорт, лікарні, пошта, стадіони, клуби).

Соціальна структура є тривалим укладом соціальних взаємодій між елементами суспільства: статусами, ролями, групами, організаціями, соціальними інститутами.

Соціальний статус вказує на положення особи в ієрархії суспільства. Він може бути природженим (стать, національність, раса) або досягнутим (професія, рівень освіти) і визначає ступінь поваги та влади особи в суспільстві [7, с. 120]. А соціальна роль – це модель поведінки, визначена статусом особи та орієнтована на очікування й вимоги, пов'язані з цим статусом у конкретному суспільстві.

Сучасні типології соціальних груп можна поділити на два класи: 1) групи, що враховують співвідношення груп між собою; 2) групи, що враховують співвідношення групи та її членів. До першого класу відносять поділ груп на великі, малі, середні, формальні та неформальні. До другого класу – первинні та вторинні, а також референтні групи.

Соціальні інститути – це стійкі види соціальних взаємодій, які склалися історично, самовідтворюються та задовольняють певні життєво важливі потреби людей. Основними та найбільш значущими функціями соціальних інститутів є інтегративна; комунікативна; регулятивна; закріплення та відтворення безперервності суспільних відносин.

Окрім функцій, соціальні інститути можуть виконувати так звані дисфункції, тобто заподіювати шкоди суспільству через те, що діяльність інституту перестає за певних умов або навіть загалом відповідати потребам соціального розвитку.

План семінарського заняття

- 1 Соціологічні підходи до визначення суспільства.
- 2 Основні ознаки суспільства як системи.
- 3 Соціальна структура суспільства та її елементи.
- 4 Соціальні групи в структурі суспільства.
- 5 Основні ознаки, функції та дисфункції соціальних інститутів.

Тестові запитання до семінару

1 Що в широкому соціологічному розумінні означає поняття «суспільство»:

- a) група людей з однаковими інтересами;
- b) світове співтовариство або система взаємодій людей на планеті;
- c) спільнота, що проживає в одній країні;
- d) соціальна група в рамках однієї нації?

2 Яка з перелічених сфер НЕ є підсистемою суспільства:

- a) економічна;
- b) політична;
- c) природна;
- d) духовна?

3 Що вказує на положення особи в ієрархії суспільства:

- a) соціальна роль;
- b) соціальний статус;
- c) соціальна група;
- d) соціальний інститут?

4 Які соціальні групи враховують співвідношення між самою групою та її членами:

- a) великі та малі групи;
- b) формальні та неформальні групи;
- c) первинні та вторинні групи;
- d) національні та культурні групи?

5 Що з наведеного є дисфункцією соціальних інститутів:

- a) інтегративна функція;
- b) комунікативна функція;
- c) заподіяння шкоди суспільству через невідповідність потребам соціального розвитку;
- d) регулятивна функція?

Семінар 9. СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ

Соціальна нерівність не зумовлена якимось одним фактором, а є багатовимірною і проявляється в різних ланках суспільства та сферах суспільного життя: нерівність батьків і дітей, керівників і підлеглих, лідерів і послідовників – усе це є способами організації суспільства, моделі впорядкування суспільних стосунків.

Відомі чотири головні історичні типи організації соціальної нерівності: рабство, касти, стани і класи.

Щоб описати соціальну нерівність, соціологи застосовують термін соціальна стратифікація. Соціальна стратифікація – це сукупність розміщених у вертикальному порядку соціальних прошарків (з латинської *stratum* – прошарок і *fatio* – роблю). Автором терміна є американський учений російського походження Питирим Сорокін. Поняття «стратифікація» він запозичив із геології. У цій науці стратифікацією називають горизонтальне залягання різних шарів геологічних порід. Якщо соціальна

структура виникає з приводу суспільного розподілу праці, то соціальна стратифікація, тобто ієрархія соціальних груп, – суспільного розподілу результатів праці (соціальних благ). Сорокін виділяє чотири базові критерії соціальної нерівності: дохід, влада, освіта, престиж [8, с. 75].

У рамках соціальної структури відбувається постійне переміщення як індивідів, так і груп або з однієї страти в іншу, або в рамках тієї самої страти. Таке переміщення називають соціальною мобільністю. У соціології розрізняють вертикальну соціальну мобільність – переміщення з однієї страти в іншу; висхідну соціальну мобільність (наприклад здобувач вищої освіти став аспірантом) і низхідну (наприклад здобувача відрахували за борги, і він став безробітним); горизонтальну соціальну мобільність – перехід із однієї соціальної групи в іншу в рамках однієї страти (наприклад здобувач першого курсу факультету УПП перевівся на перший курс економічного факультету). Також розрізняють індивідуальну соціальну мобільність і групову. До соціальної мобільності також належать процеси міграції, яка буває внутрішньою та зовнішньою.

До каналів соціальної мобільності належать армія, освіта, церква, шлюб, власність.

План семінарського заняття

- 1 Соціальна нерівність і соціальна стратифікація.
- 2 П. Сорокін – засновник теорії соціальної стратифікації.
- 3 Історичні типи соціальної стратифікації.
- 4 Соціальна мобільність і канали соціальної мобільності.
- 5 Міграція: позитивні та негативні наслідки.

Тестові запитання до семінару

- 1 Що таке соціальна стратифікація:
 - а) процес переміщення індивідів у соціальній ієрархії;

b) сукупність соціальних прошарків, розташованих у вертикальному порядку;

c) рівність у суспільстві;

d) процес об'єднання соціальних груп?

2 Який із наведених критеріїв НЕ є базовим критерієм соціальної нерівності, за П. Сорокіним:

a) освіта;

b) престиж;

c) дохід;

d) зовнішність?

3 Що означає термін «вертикальна соціальна мобільність»:

a) переміщення з однієї страти в іншу;

b) переміщення в рамках однієї страти;

c) перехід від однієї професії до іншої;

d) зміна соціального статусу без зміни страти?

4 Який історичний тип організації соціальної нерівності НЕ входить до чотирьох головних:

a) рабство;

b) касти;

c) гільдії;

d) стани?

5 Що з наведеного НЕ належить до каналів соціальної мобільності:

a) влада;

b) армія;

c) дохід;

d) стратифікація?

Семінар 10. СОЦІОЛОГІЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Наприкінці ХХ століття в соціологічному лексиконі з'явився термін «глобалізація», нині використовуваний для позначення процесів і явищ планетарного масштабу. Глобалізація – це гомогенізація світу, життя за єдиними принципами, відданість єдиним цінностям, дотримання єдиних звичаїв і норм поведінки, прагнення зробити все універсальним. Метою глобалізації є створення єдиного взаємозалежного глобального суспільства. Сучасні глобалізаційні процеси розгортаються у двох напрямках: «згори» (fromabove) і «знизу» (frombelow) [7, с. 111].

Культурно-історичними прообразами глобалізації є форми становлення різних рівнів цілісності людства на різних етапах його розвитку. Глобальне бачення світу і його розуміння як цілісності випереджає досвід конституювання такої цілісності. Виділяють п'ять історичних прообразів глобалізації: 1) поширення світових релігій; 2) новоевропейський політичний ідеал; 3) індустріальна революція та встановлення світової економіки; 4) досвід переживання двох світових війн у ХХ столітті; 5) необхідність об'єднання заради вирішення глобальних проблем людства.

Термін «глобальні проблеми» був уведений у наукову літературу і набув поширення завдяки діяльності Римського клубу. Глобальні проблеми – це проблеми, що зачіпають інтереси (тією чи іншою мірою) усіх країн і народів, вирішення яких можливе лише об'єднаними зусиллями всього світового суспільства. З вирішенням цих проблем пов'язане саме існування світової цивілізації та її подальший розвиток.

Глобальні проблеми за сферами їх виникнення поділяють на три групи: геополітичні (міжнародний тероризм, територіальні претензії),

природні (проблема збереження екосистем), соціально-економічні (зростання чисельності населення, голод, бідність, пандемії тощо).

На міжнародному рівні одним із найважливіших механізмів мобілізації світового суспільства на вирішення глобальних проблем є міжнародні конференції, спеціальні сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Антиглобалізм – загальний термін, який описує політичну позицію людей, які протистоять політиці глобалізації транснаціональних корпорацій, і виступають за справедливу глобалізацію, що враховує інтереси всіх країн світу.

План семінарського заняття

- 1 Сутність глобалізації.
- 2 Історичні прообрази глобалізації.
- 3 Глобальні проблеми сучасності.
- 4 Шляхи вирішення глобальних проблем.
- 5 Антиглобалізм як альтернатива глобалізації.

Тестові запитання до семінару

- 1 Що таке глобалізація в соціологічному контексті:
 - a) процес зростання кількості населення;
 - b) процес гомогенізації світу і створення єдиного глобального суспільства;
 - c) міграція населення між країнами;
 - d) розвиток нових технологій?
- 2 Якого напрямку сучасних глобалізаційних процесів не існує:
 - a) «згори» (fromabove);
 - b) «знизу» (frombelow);
 - c) «зліва» (fromleft);

d) жодного?

3 Який з історичних прообразів НЕ належить до глобалізації:

- a) поширення світових релігій;
- b) індустріальна революція і встановлення світової економіки;
- c) відкриття Америки Колумбом;
- d) необхідність об'єднання для вирішення глобальних проблем людства?

4 Що таке глобальні проблеми, за визначенням, наведеним у тексті:

- a) проблеми, що виникають лише в одній країні;
- b) проблеми, які зачіпають інтереси всіх країн і потребують спільного вирішення;
- c) економічні проблеми однієї країни;
- d) політичні конфлікти між двома країнами?

5 Що є головною метою антиглобалізму:

- a) протистояння політиці глобалізації транснаціональних корпорацій;
- b) створення нових транснаціональних корпорацій;
- c) поширення світових релігій;
- d) розвиток технологій у країнах третього світу?

Семінар 11. СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ

Молодь – це велика соціальна група, що має специфічні соціальні й психологічні риси, наявність яких визначено віковими особливостями молодих людей і тим, що їхнє соціально-економічне і суспільно-політичне становище, духовний світ перебувають у становленні, формуванні. Як великій соціально-демографічній групі, молоді притаманні деякі загальні

риси: більш високий рівень освіти порівняно з іншими соціальними групами; великий соціальний динамізм, мобільність, романтизм і соціальна нестриманість; прагнення нового, прогресивнішого способу життя [8, с. 187].

Співвідношення біологічного і соціального в різні періоди життя індивіда неоднакове, тому встановлюють вікові межі молодості з позиції двох підходів: демографічного та соціологічного. Демографічний підхід базований на біологічній складовій віку, а вікові межі молодості встановлюють за стадією фізіологічного розвитку індивіда. Однак демографічний не враховує специфіку соціального розвитку молоді (досягнення нею певного соціального статусу, освоєння відповідних соціальних ролей). Статистичні, конкретно-соціологічні та інші дані підтверджують, що біологічний розвиток індивіда може не збігатися з його соціальним розвитком. Це означає, що настання та завершення молодості в соціальному сенсі може не збігатися з настанням і завершенням молодості в біологічному сенсі.

Одним із перших проявів специфічної молодіжної культури у світі був рух «бітників» (або «розбите» покоління) наприкінці 1940-1950-х років у США. З нього фактично вийшли інші провідні субкультури (хіпі, байкери, сквотери, панки, хакери, раста та ін.), що на кілька десятиліть визначили життєві стилі, моду, музику молоді не тільки в США, але й в інших країнах, зокрема в Україні [3, с. 194].

Першим документом, що започаткував нову державну молодіжну політику в Україні, стала Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні».

План семінарського заняття

- 1 Молодь як специфічна соціально-демографічна група.
- 2 Вікова стратифікація молоді.

- 3 Психологічні особливості молодого покоління.
- 4 Молодіжна субкультура.
- 5 Розвиток молодіжних субкультур в Україні.

Тестові запитання до семінару

1 Яка з наведених характеристик НЕ належить до загальних рис молоді як соціально-демографічної групи:

- a) високий рівень освіти;
- b) соціальний динамізм і мобільність;
- c) низький рівень романтизму;
- d) прагнення нового та прогресивнішого способу життя?

2 На чому базований демографічний підхід до визначення вікових меж молодості:

- a) на стадіях фізіологічного розвитку індивіда;
- b) соціальному статусі та ролях;
- c) економічному становищі молоді;
- d) рівні освіти?

3 Який рух був одним із перших проявів специфічної молодіжної культури у світі:

- a) хіпі;
- b) байкери;
- c) бітники;
- d) панк-рокери?

4 Що підтверджують статистичні та конкретно-соціологічні дані щодо молодості:

- a) біологічний розвиток індивіда завжди збігається з його соціальним розвитком;
- b) біологічний розвиток індивіда може не збігатися з його соціальним розвитком;
- c) соціальний розвиток молоді не залежить від віку;
- d) молодість завжди завершується одночасно в біологічному та соціальному сенсах?

5 Який документ став першим, що започаткував нову державну молодіжну політику в Україні:

- a) Конституція України;
- b) Закон України «Про освіту»;
- c) Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні»;
- d) Закон України «Про захист прав дітей»?

Семінар 12. СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Відносини сім'ї з суспільством вивчає спеціальна соціологічна теорія – соціологія сім'ї, об'єктом якої є сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група. Також соціологія сім'ї велику увагу приділяє шлюбним відносинам у суспільстві.

Шлюб – це добровільний, рівноправний союз між дорослими жінкою і чоловіком, спрямований на створення сім'ї. Шлюб – суспільно визнаний і санкціонований юридично чи звичаєвим правом союз, який має на меті створення сім'ї, її легалізацію в суспільстві. Шлюб – це соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, що історично змінюється. Через шлюб суспільство впорядковує і санкціонує їхнє статеве життя, встановлює подружні і батьківські права й обов'язки. Історії людства відомі такі типи

шлюбних відносин: полігамія, груповий шлюб, моногамія, яка буває різною за типами [3, с. 143].

Сім'я – це суспільний інститут і водночас мала соціальна група, що має історично визначену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення. Основними ознаками сім'ї є шлюб, зв'язки спорідненості, спільний побут і спільний сімейний бюджет.

Сім'я не тільки задовольняє потреби людей, які створюють сімейний союз, а й виконує низку соціальних функцій: 1) репродуктивну; 2) господарсько-побутову; 3) економічну; 4) виховну; 5) соціалізацій; 6) комунікативну; 7) регулятивну; 8) взаємодопомоги; 9) дозвільну та ін.

Сім'я впродовж життя проходить декілька якісно різних стадій, послідовність яких складається в сімейний, або життєвий цикл сім'ї. Під циклом потрібно розуміти період від створення до розпаду сім'ї.

До тенденцій розвитку сучасної сім'ї відносять розпад традиційної гетеросексуальної сім'ї, фемінізацію праці, емансипаторську спрямованість сексуальної революції на Заході, відчуження репродуктивності від статевих стосунків (childlessfamily), роздільні або «шпагатні сім'ї», «партнерські стосунки», інтеркультурний шлюб, одностатеві шлюби тощо [3, с. 156, 157].

План семінарського заняття

- 1 Шлюб та історичні типи шлюбу.
- 2 Соціальна сутність сім'ї.
- 3 Типологія сімейних структур і їхні основні різновиди.
- 4 Функції сім'ї.
- 5 Проблеми розвитку сім'ї в сучасному суспільстві.

Тестові запитання до семінару

1 Що є об'єктом дослідження соціології сім'ї:

- a) економічний розвиток суспільства;
- b) політична структура держави;
- c) сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група;
- d) освіта і культурний розвиток населення?

2 Який тип шлюбних відносин характеризують добровільним, рівноправним союзом між жінкою та чоловіком:

- a) полігамія;
- b) груповий шлюб;
- c) моногамія;
- d) матріархат?

3 Які основні ознаки визначають сім'ю як соціальний інститут:

- a) шлюб, зв'язки спорідненості, спільний побут і спільний сімейний бюджет;
- b) спільна робота, спільне навчання, спільні інтереси;
- c) вікові обмеження, рівень освіти, соціальний статус;
- d) спільне майно, спільні друзі, рівень доходу?

4 Що означає термін «життєвий цикл сім'ї»:

- a) період від народження першої дитини до одруження останньої дитини;
- b) період від створення до розпаду сім'ї;
- c) період від початку шлюбного життя до виходу на пенсію;
- d) період від вступу в шлюб до досягнення подружнього віку?

5 Яка з тенденцій розвитку сучасної сім'ї не є основною:

- a) розпад традиційної гетеросексуальної сім'ї;
- b) фемінізація праці;
- c) поширення полігамних шлюбів;
- d) інтеркультурний шлюб?

ЗАПИТАННЯ ДО КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ І ЗАЛІКУ

Запитання до контрольної роботи за розділом «Філософія»

- 1 Основне питання філософії, його природа.
- 2 Матеріалізм та ідеалізм як два напрями філософування.
- 3 Основні погляди філософії досократиків.
- 4 Софісти і Сократ – етичні проблеми.
- 5 Вчення Платона про ідеї.
- 6 Пізнання як пригадування (Платон).
- 7 Бог у вченні Арістотеля.
- 8 Діалектика матерії і форми в Арістотеля.
- 9 Сенсуалізм, емпіризм, раціоналізм як філософські течії в Європі XVII століття.
- 10 Англійський емпіризм XVII століття (Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс).
- 11 Суб'єктивний ідеалізм Джорджа Берклі та агностицизм Девіда Юма.
- 12 Європейський раціоналізм XVII століття (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц).
- 13 Теїзм. Деїзм. Пантеїзм. Атеїзм.
- 14 Учення Г. Сковороди про «дві натури» і «три світи».
- 15 Концепція «сродної праці» у творчості Г. Сковороди.
- 16 Обґрунтування І. Кантом загального і необхідного характеру наукового знання.
- 17 Що таке «категоричний імператив» Канта?
- 18 Вчення Гегеля про абсолютну ідею.
- 19 Зміст основних законів діалектики.
- 20 Матеріалістичне розуміння історії К. Маркса.
- 21 Поняття суспільно-економічної формації у філософії К. Маркса.

- 22 А. Шопенгауер – родоначальник некласичної філософії.
- 23 Ф. Ніцше про «переоцінку всіх цінностей».
- 24 Загальні риси філософії екзистенціалізму.
- 25 Буття людини як «турбота» (М. Хайдеггер).
- 26 Свобода і відповідальність у філософії Ж.-П. Сартра.
- 27 Позитивістська філософія: сутність і основні риси.
- 28 Філософія американського прагматизму, його сутність.
- 29 Загальна характеристика сучасної західної філософії науки (Т. Кун,

П. Фейрабенд).

- 30 Філософія української національної ідеї в ХІХ і ХХ століттях.

Запитання до контрольної роботи за розділом «Соціологія»

- 1 Причини виникнення соціології як самостійної науки.
- 2 Соціологія як наука. Об'єкт і предмет соціології.
- 3 Структура сучасної соціології.
- 4 Основні функції соціології.
- 5 Етапи розвитку соціології, за М. Елброу.
- 6 Основні соціологічні підходи до визначення суспільства.
- 7 Критерії суспільства, за Е. Шилзом.
- 8 Суспільство як система: основні підсистеми суспільства.
- 9 Соціальна структура суспільства. Основні елементи соціальної структури.
- 10 Соціальні статуси та ролі.
- 11 Соціальні групи та їхня характеристика.
- 12 Соціальні інститути і їхні функції.
- 13 Типологія суспільств, за Е. Гіденсом.
- 14 Теорія соціальної стратифікації суспільства (П. Сорокін).
- 15 Історичні типи стратифікації.
- 16 Маргінальність і її характеристика.

17 Горизонтальна і вертикальна соціальна мобільність, канали вертикальної мобільності.

18 Глобалізація і глобальні проблеми сучасного суспільства.

19 Шлюб і його історичні форми.

20 Сім'я як складний соціальний феномен.

21 Ознаки і типи сім'ї.

22 Функції сім'ї.

23 Життєвий цикл сім'ї та кризові періоди в розвитку сім'ї.

24 Тенденції розвитку сімейних стосунків у сучасному суспільстві.

25 Шляхи подолання напруженості, конфліктності в сім'ї.

26 Поняття і сутність особистості в соціології.

27 Соціалізація особистості, агенти та інститути соціалізації.

28 Девіантна поведінка особистості.

29 Молодь як об'єкт соціології. Основні підходи до визначення вікових меж молодості.

30 Молодіжні субкультури в Україні.

Список залікових питань із курсу

1 Філософія досократиків. Учення елеатів і піфагорійців.

2 Античний атомізм. Демокріт.

3 Софісти і їхня роль в античній культурі. Протагор і Горгій.

4 Етичний раціоналізм Сократа.

5 Учення Платона про ідеї.

6 Філософія Арістотеля. Матерія і форма.

7 Філософія епохи елінізму. Етика Епікура.

8 Патристика. Учення Августина про бога, світ і людину. Концепція «двох градусів».

9 Суперечка про природу загальних понять у схоластиці. Номіналізм і реалізм.

10 Фома Аквінський – центральна фігура схоластичної філософії в Західній Європі.

11 Досвідно-індуктивний метод Ф. Бекона.

12 Соціально-політичні погляди Т. Гоббса.

13 Основні принципи метафізики Р. Декарта.

14 Учення Дж. Локка про «первинні» і «вторинні» якості.

15 Учення Спінози про субстанцію і модуси. Свобода і необхідність.

16 Монадологія Лейбніца.

17 Концепція «сродної праці» у творчості Г. Сковороди.

18 Учення Г. Сковороди про дві натури і три світи.

19 Етика Канта. Учення про категоричний імператив.

20 Протиріччя між методом і системою філософії Гегеля.

21 Проблема людини і суспільства у філософії К. Маркса.

22 А. Шопенгауер – теоретик вселенського песимізму.

23 Учення Ф. Ніцше про «волю до влади» та «переоцінку цінностей».

24 Загальна характеристика філософії позитивізму.

25 Проблема людського буття в екзистенціалізмі М. Гайдеггера.

26 Проблема свободи і відповідальності у філософії Ж.-П. Сартра.

27 Філософія абсурду А. Камю.

28 Співвідношення серця та розуму у філософії П. Юркевича.

29 Філософія української національної ідеї: соціалізм М. Драгоманова та радикалізм Д. Донцова.

30 Актуальність концепції ноосфери В. Вернадського в контексті вирішення глобальних проблем ХХІ століття.

31 Соціологія як наука. Об'єкт і предмет соціології. Основні функції соціології.

32 Етапи розвитку соціології, за М. Елброу.

33 Суспільство як система: основні підсистеми суспільства.

34 Соціальна структура суспільства. Основні елементи соціальної структури.

35 Типологія суспільств, за Е. Гіденсом.

36 Теорія соціальної стратифікації суспільства (П. Сорокін).

37 Історичні типи стратифікації.

38 Маргінальність і її характеристика.

39 Горизонтальна та вертикальна соціальна мобільність, канали вертикальної мобільності.

40 Глобалізація і глобальні проблеми сучасного суспільства.

41 Шлюб і його історичні форми.

42 Ознаки і типи сім'ї. Функції сім'ї.

43 Життєвий цикл сім'ї та кризові періоди в розвитку сім'ї.

44 Тенденції розвитку сімейних стосунків у сучасному суспільстві.

45 Шляхи подолання напруженості, конфліктності в сім'ї.

46 Поняття і сутність особистості в соціології.

47 Соціалізація особистості, агенти та інститути соціалізації.

48 Девіантна поведінка особистості.

49 Молодь як об'єкт соціології. Основні підходи до визначення вікових меж молодості.

50 Молодіжні субкультури в Україні.

КЛЮЧ ДО ТЕСТОВИХ ПИТАНЬ

Семінар 1. Філософія як світогляд, її призначення, зміст і функції в суспільстві

1 – b; 2 – c; 3 – c; 4 – d; 5 – d.

Семінар 2. Філософія Платона

1 – b; 2 – b; 3 – a; 4 – d; 5 – c.

Семінар 3. Філософія Арістотеля

1 – b; 2 – c; 3 – b; 4 – b; 5 – b.

Семінар 4. Німецька класична філософія. Система трансцендентального ідеалізму І. Канта

1 – b; 2 – c; 3 – c; 4 – b; 5 – b.

Семінар 5. «Філософія життя» та екзистенціалізм

1 – c; 2 – c; 3 – a; 4 – b; 5 – b.

Семінар 6. Українська філософія. Філософія Г. С. Сковороди

1 – b; 2 – c; 3 – b; 4 – a; 5 – a.

Семінар 7. Предмет, метод, структура та функції соціології

1 – b; 2 – c; 3 – c; 4 – a; 5 – c.

Семінар 8. Суспільство як складна соціокультурна система

1 – b; 2 – c; 3 – b; 4 – c; 5 – c.

Семінар 9. Соціальна стратифікація та соціальна мобільність

1 – b; 2 – d; 3 – a; 4 – c; 5 – d.

Семінар 10. Соціологія глобальних проблем сучасності

1 – b; 2 – c; 3 – c; 4 – b; 5 – a.

Семінар 11. Соціологія молоді

1 – c; 2 – b; 3 – c; 4 – b; 5 – c.

Семінар 12. Соціологія сім'ї

1 – c; 2 – c; 3 – a; 4 – b; 5 – c.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Городяненко В. Г. Соціологія. Київ, 2004. 351 с.
- 2 Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія : підручник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Харків : Право, 2018. 432 с.
- 3 Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. Київ, 2005. 528 с.
- 4 Петрушов В. М., Толстов І. В. Філософія: нормативний курс: навч. посіб. Харків: УкрДАЗТ, 2013. 341 с.
- 5 Сірій Є. В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. Вид. 3-тє, випр. і доп. Київ: Атіка, 2009. 491 с.
- 6 Тихомирова Є. Основи соціології: підручник. Рівне: Перспектива, 2006. 333 с.
- 7 Толстов І. В., Даніл'ян В. О. Філософія і соціологія : навч. посіб. Харків : УкрДУЗТ, 2024. 223 с.
- 8 Толстов І. В., Даніл'ян В. О. Соціологія: навч. посіб. Харків: УкрДУЗТ, 2018. 284 с.
- 9 Ярошовець В. І. Історія філософії: підручник. Київ, 2004. 774 с.
- 10 Андерсен Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ, 2001. 272 с.
- 11 Арбеніна В. Л. Етносоціологія: підручник. Харків: Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2007. 316 с.
- 12 Головатий М. Ф. Соціологія молоді: курс лекцій. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: МАУП, 2006. 304 с.
- 13 Соціологія глобалізації: навч. посіб. / М. Д. Култаєва та ін.; за ред. М. Д. Култаєвої. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. 207 с.
- 14 Петрушенко В. Л. Філософія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти III-IV рівнів акредитації. Львів, 2003. 544 с.

15 Середя В. В. Етносоціологія: навч. посіб. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. 160 с.

16 Сокурянська Л. Г. Вступ до соціології: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.

17 Толстов В. М., Толстов І. В. Німецька класична філософія : конспект лекцій з курсу «Філософія». Харків : УкрДАЗТ, 2010. 44 с.

18 Толстов І. В. Кордоцентризм в українській філософії : Г. С. Сковорода та П. Д. Юркевич : конспект лекції. Харків : УкрДАЗТ, 2013. 22 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до семінарських занять і тематика контрольних робіт

із дисципліни
«ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ»

Відповідальний за випуск Толстов І. В.

Редактор Ібрагімова Н. В.

Підписано до друку 07.10.2024 р.
Умовн. друк. арк. 3,5. Тираж . Замовлення № .
Видавець та виготовлювач Український державний університет залізничного
транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха,7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.